

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2022. № 7.

DOI: 10.32702/2307-2105.2022.7.2

УДК: 336.1:338.24

Т. Г. Затонацька,

д. е. н, професор, професор кафедри економічної кібернетики економічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0001-9197-0560

К. С. Горячева,

к. е. н, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем інноваційного співробітництва в освітній та науковій сфері науково-дослідного відділу військово-термінологічної та лексикографічної

діяльності лінгвістичного науково-дослідного управління науково-дослідного центру, Військовий інститут Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-1503-4425

О. П. Остапенко,

к. е. н., професор кафедри фінансового забезпечення військ, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-3194-0372

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ФІНАНСУВАННЯ ПОТРЕБ ЗБРОЙНИХ СИЛ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ У ВОЄННИХ УМОВАХ

T. Zatonatska,

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Economic Cybernetics,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

K. Horiacheva

*PhD in Economics, Associate Professor,
Leading Researcher,*

Military institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ostapenko

*PhD in Economics, Professor of the Department of finance of the Armed Forces?
Military institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE FUNCTIONING OF THE MECHANISM FOR FINANCING THE NEEDS OF THE ARMED FORCES IN FOREIGN COUNTRIES UNDER MILITARY CONDITIONS

Збройні конфлікти зумовлюють велику кількість чинників, які негативно впливають на економіку. Перебуваючи у кризовому стані, на межі використання наявних ресурсів, для органів державної влади постає цілий ряд питань стосовно мобілізації коштів та їх використання. Тому в статті було приділено основну увагу дослідженню питань фінансування Збройних Сил під час участі держав у збройних конфліктах та війнах. Використовуючи міжнародний досвід було проаналізовано типові інструменти фінансової політики, які застосовувалися для покриття потреби Збройних сил та їх вплив на фінансові системи держав.

Мета дослідження полягала в тому, щоб проаналізувати міжнародний досвід фінансування збройних сил та оцінити ефективність основних інструментів під час збройних конфліктів. На підставі проведеного дослідження сформулювати ряд висновків та рекомендацій, які могли б бути використані Україною.

Дослідження показало основні напрямки способів фінансової підтримки Збройних сил під час війни, шляхом використання державного фінансового механізму та його складових. Фінансова політика держави під час війни повинна бути напрямлена на всебічне забезпечення потреб війни, але також враховувати необхідність балансування між об'ємами використання інструментів оскільки це зумовить умови у яких держава буде після закінчення війни. Тут вагомого значення набули окремі фінансові органи з функціями, які під час війни пов'язані виключно з забезпеченням особового складу з виключенням функцій матеріального обліку, а також розмірів та порядку нарахування утримання особового складу підрозділів. Важливу роль відігравали валютні операції, які проводили фінансові підрозділи.

Одним із основних висновків, які можна зробити – це необхідність використання внутрішніх фінансових ресурсів нації та їх мобілізації через оподаткування та внутрішній державний борг, що пом'якшить вплив війни на економіки держави. У дослідженні доведено важливість створення перед війною валютних резервів для забезпечення імпорту в умовах стагнації економіки. Система фінансового забезпечення підрозділів також потребує

змін та перебудови відповідно до військового часу. У даній статті висвітлено лише невеликий період історії, тому за доцільне у подальшому розглянути інші короткі та не такі масштабні конфлікти, але які мають ознаки сучасних воєн.

Armed conflicts cause a large number of factors that negatively affect the economy. Being in a crisis, on the verge of using available resources, a number of questions arise for public authorities regarding the mobilization of funds and their use. Therefore, the article focused on the study of the issues of financing the armed forces with the participation of states in armed conflicts and wars. Using international experience, typical financial policy instruments that were used to support the Armed Forces, and their impact on the financial systems of states were analyzed.

The purpose of the study was to analyze the international experience in financing the armed forces and evaluate the effectiveness of the main instruments during armed conflicts. Based on the study, formulate a number of conclusions and recommendations that could use Ukraine.

The study showed the main directions of ways to financially support the Armed Forces during the war through the use of the state financial mechanism and its components. The financial policy of the state during the war should be aimed at comprehensively meeting the needs of the war, but also taking into account the need to balance between the volumes of the use of instruments, since this will determine the conditions in which the state will be after the end of the war. Here, individual financial bodies with functions that during the war are associated exclusively with the provision of personnel with the exception of the functions of material accounting, as well as the size and procedure for calculating the maintenance of the personnel of units, have acquired great importance. An important role was played by foreign exchange transactions conducted by financial divisions.

One of the main conclusions that can be drawn is the need to use the internal financial resources of the nation and mobilize them through taxation and internal public debt, which will mitigate the impact of war on the economy of the state. The study proves the importance of creating foreign exchange reserves before the war to

ensure imports in the conditions of economic stagnation. The system of financial support for units also requires changes and restructuring in accordance with wartime. This article covers only a short period of history, so it is advisable to further consider other short and not so large-scale conflicts, but with signs of modern wars.

Ключові слова: *фінансовий механізм, Збройні сили, війна, оподаткування; військові витрати; державний борг; емісія.*

Key words: *financial mechanism, Armed Forces, war, taxation; military spending; government debt; emission.*

Постановка проблеми. У розрізі фундаментального питання національної безпеки оборонний сектор відіграє важливу роль. Його фінансування, як і більшість напрямків, що належать до сфери державної компетенції та проводяться за рахунок державного бюджету пов'язані із перерозподілом доходів за цільовим призначенням, та характеризується відсутністю генерації потенційних реальних надходжень у вигляді грошових потоків. За умови функціонування економіки у мирний час, коли відсутня висока невизначеність у військово-політичному полі, питання військових видатків, у тому числі прямих, непрямих та прихованих соціальні видатки відходять на другий план і їм не надається великого значення. На перший план, з метою забезпечення економічного зростання, виходять інші пріоритетні напрямки. В першу чергу це освіта, медицина та програми соціальної підтримки населення.

Проте у випадку повномасштабної війни чи участі у збройних конфліктах для держави виникає цілий ряд проблемних питань, що пов'язані з мобілізацією фінансових ресурсів в умовах їх гострої обмеженості. Інструменти, які використовують органи державної влади, та спосіб їх використання залежать від виду конфліктів, тривалості, умовах їх перебігу, місця розгортання, внутрішньої економічної ситуації та загальної бюрократизації процесів. Якщо звертатися до історії, то XX століття характеризується здебільшого великими та масштабними війнами, які значним чином вплинули на військово – політичну ситуацію у світі. І фінансові системи держав відіграли у цих процесах основну

роль. На жаль, не виключенням, стало і ХХІ століттях. В один ряд із Першою та Другою світовими війнами, в'єтнамською та корейськими війнами, Іраком та Афганістаном стала Російсько-Українська війна. Саме тому з точки зору наукової значимості вагомого значення набуває ретроспективний аналіз фінансової та економічної складової війн, адже вони мали суттєвий вплив на функціонування економік учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку фінансового забезпечення Збройних Сил України досліджувала велика кількість вітчизняних науковців серед яких І. Семеніхін [1], Ю. Медведєв [1], І. Ващенко [1], С. Вікулов [2], Г. Жуков [2], В.Ткачєв [2], Я. Ушаков [2], В. Федосов [3], Ю. Андресюк [4], З. Варналій та О. Чеберяко [5], М. Шерменев [8], В. Дутов [9]. Проте, враховуючи сучасний стан військово – політичної ситуації, вони, у своїх дослідженнях, не приділяли достатню увагу фінансовим механізмам під час збройних конфліктів та військових дій оскільки не прогнозувалися загрози з боку сусідів та використання військових формувань за їх прямим призначенням найближчим часом. Тому у дослідженні приділена увага статтям іноземних авторів та їх поглядам на оборонні витрати, їх місце у ВВП, розвиток економіки, інструментів фінансування, зокрема таким авторам як З. Джонсон [10], С. Моріс [11], М. Харісон [11], Р. Ліндхольм [12], Р. Капела [17], Дж. Хаглс [14], П. Фем [18], П. Кольєр [19], П. Молес [20], Н.Террі [20], Р. Саєрс [21]

Тема роботи залишається актуальною у зв'язку з веденням війни, нарощуванні свого оборонного потенціалу та зростанню оборонних видатків, що в умовах ринкової економіки та обмеженості фінансових ресурсів зумовлює необхідність обґрунтованості оборонних витрат, оцінки ефективності використання фінансових інструментів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вітчизняними науковцями вже піднімалися питання ефективності функціонування механізму фінансування Збройних сил та неодноразово надавалася оцінка його елементів, як з точки зору елементів системи, так і з точки зору організаційної структури. У науковій літературі часто надавалася

оцінка видатків державного бюджету на оборону, в тому числі і з урахуванням ретроспективи видатків і оцінки прогнозів. В той же час, враховуючи стрімке навантаження та значну мілітаризацію економіки України варто звернути увагу саме на джерела забезпечення існуючих потреб Збройних сил. Доцільно детально систематизувати та чітко окреслити інструменти, які може застосовувати держава для функціонування механізму фінансування військ, надати їм оцінку та сформулювати рекомендації. Тому, дане дослідження базується на аналізі ретроспективних даних проведених війн.

Мета даної роботи. Попри значну актуальність даного питання існує необхідність проаналізувати міжнародний досвід забезпечення потреб Збройних сил під час війни та оцінити ефективність використання інструментів фінансової політики, які застосовують держави. На підставі проведеного дослідження сформулювати ряд висновків та рекомендацій, які могли б бути використаними, як для України, так інших держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військові аналітики розрізняють різновид ширшого поняття – «збройний конфлікт» («armed conflict»), яке включає дві обов'язкові складові: наявність організованих озброєних контингентів та їх участь у бойових діях оцінених до певної інтенсивності. Окрім того, за нормами міжнародного права після 1945 року факт оголошення війни не є визначальним для того, що війна чи конфлікт мали місце в юридичному полі. Тому у статті 2 Женевських конвенцій 1949 року зазначається, що їхні положення застосовуються і у випадках неоголошеної війни (збройний конфлікт, часткова окупація території і т.п.) [6].

Війна – це суспільно – політичне явище, продовження політики силовими методами. Сучасна війна ведеться силовими методами та стосується усіх сфер життя та діяльності суспільства. Головним та вирішальним засобом для її ведення є Збройні сили, а також інші військові формування. Разом із збройними протистояннями для досягнення поставлених політичних цілей використовуються економічні, дипломатичні та інші засоби і відповідні їм форми боротьби [7].

Найбільш масштабними і руйнівними були наслідки Другої світової війни, яка звичайно що для успішного її завершення вимагала максимального використання наявного військово – економічного потенціалу держави, посилення економіки, розвитку саме військової економіки, безперервного нарощування оборонного замовлення та виробництва. Війна зумовила нові високі вимоги до економіки держави, вимагала необхідності швидкої її перебудови відповідно до вимог військового часу.

Радянська фінансова система приймала участь у мобілізації фінансових ресурсів, шукала резерви та перенаправляла їх на пріоритетні напрями. Війна висунула нові вимоги до перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу в кризових умовах. Фінансова система СРСР, яка базувалася на соціалістичній власності на засоби виробництва та плановій економіці, активно використовувала методи, які були актуальними до війни (податок з обороту, прибутковий податок, відрахування з прибутку, інші надходження). Великий обсяг надходжень склали саме ресурси населення. Загальна сума обов’язкових платежів та добровільних внесків у роки війни склала 270 млрд. рублів [8]. Доходи та витрати Державного бюджету того періоду СРСР в роки Другої світової війни в масштабі цін того періоду характеризуються даними, представленими у Табл. 1.

Таблиця 1. Доходи і витрати державного бюджету СРСР в роки війни

Доходи і витрати, млрд руб.	1940	Роки війни					Всього
		1941	1942	1943	1944	1945	
Доходи	180,2	177,0	165,0	204,4	268,7	302,0	1117,1
Витрати	174,4	191,4	182,8	210,0	264,0	298,6	1146,8
У тому числі:							
Оборона	56,8	83,0	108,4	125,0	137,8	128,2	282,4
%	32,6	43,4	59,3	59,5	52,2	49,5	50,8

Джерело: розроблено авторами на основі [8]

З 1941 по 1943 роки величезне зростання оборонних видатків та скорочення доходів державного бюджету, що також пов’язані з втратою великої території СРСР призвели до дефіциту бюджету, який покривався за рахунок додаткової емісії коштів, що одразу поступали в оборот. Хоча з даних,

наведених вище помітно, що дефіцит був тимчасовим явищем та ближче до закінчення війни був нівельований. Фінансове забезпечення збройних сил після початку війни не зазнало докорінних змін. Виправдала себе децентралізація стосовно прав розпоряджання коштами. Командири частин були прирівняні у правах до розпорядників коштів третього ступеня. У схемах фінансування з'явилися нові складові елементи, які відіграли визначну роль у забезпеченні військ. Загальний ланцюг набув вигляду центрального управління – фронт – армія – з'єднання – військова частина. З'єднання допомагали більш оперативно та маневренно забезпечувати потреби військ. Змін зазнали також порядок фінансового планування. Було запроваджено замість квартального місячний підхід, який був більш оперативним та визначав об'єктивні потреби військ. При такому підході система фінансування була наближена до сучасного стану. Військові частини надавали заявки, які ґрунтувалися на чисельності, тарифах, витрат на матеріальні та технічні ресурси і т.д. Відповідно до них проводився глибокий аналіз доцільності та якості здійснених і запланованих витрат. У зв'язку із зростанням усіх видів витрат самі норми були скорочені у порівнянні з існуючими у мирний час. Це було пов'язано також із затяжним характером війни, що зумовило необхідність економного та раціонального використання грошових ресурсів. Вагомих змін зазнала також кредитна система. Впровадження та розгортання польових відділень центрального банку дозволило своєчасно забезпечувати війська грошовими коштами та провадити їх касове обслуговування щомісячно [9]. У результаті багатьох із вищезазначених заходів були створені умови для безперебійного фінансового забезпечення військових формувань діючої армії на всіх напрямках та фронтах.

Для повноти оцінки ситуації доцільно також проаналізувати досвід Німеччини. Оскільки, починаючи з кінця Першої світової війни, економіка держави розвивалася значними темпами, фінансувалася іноземними інвесторами та мала необхідну базу для розгортання потужних збройних сил, фінансова система у цілому та механізм фінансування і забезпечення потреб військ були готові до тривалого ведення війни. Розглядаючи детально підготовку до Другої світової війни можна дійти висновку, що військово-

політичне керівництво держави вивчило помилки з Першої світової війни. Вони планували, що Німеччина повинна була вести широкомасштабну та всеохоплюючу війну, а тому розраховувати та використовувати переважно власні ресурси за умов введення економічної блокади та санкцій. Навіть до початку війни близько чверті виробленої продукції належало періоду попередньої гонки озброєнь. Початок остаточної війни за ресурси, так званий «Раубкріг», був неминучим.

Результатом рішення про боротьбу за ресурси і територію, а також напрямками внутрішнього економічного і політичного курсу на піку напруженості стало вторгнення до Польщі у вересні 1939 року. Порядок перерозподілу економічних ресурсів для ведення війни можна простежити по суті у два етапи. Перший період включав так званий "Бліцкриг" в 1936–1941 роках, коли не було необхідності мобілізувати всю економіку або точніше її не вдалося мобілізувати. Другий Період тотальної війни (Тоталкриг) був тактичним у 1942–1945 рр., в якому всі ресурси повинні були брати участь у забезпеченні військових дій [10].

Таблиця 2. Співвідношення основних макроекономічних показників для Німеччини 1939-1945 років у відсотках

Рік	1939	1940	1941	1942	1943	1944
ВВП	100.0	100.0	101.6	105.4	124.0	-
Споживання	100.0	93.0	87.3	80.3	85.9	74.6
Інвестиції	100.0	71.4	50.0	42.9	42.9	-
Держвидатки	100.0	137.8	171.1	206.7	260.0	-

Джерело: розроблено авторами на основі [10]

Як видно з Табл 2, економіка війни – це не економіка розвитку. Тому лідери держави вважали фіскальну політику дуже важливою для успіху війни, адже тільки вона могла забезпечити функціонування механізму фінансування Збройних сил та покриття державних видатків. Простий перехід до військового типу економіки призвів до великого фіскального тиску, який загострився під час війни. Німці вивчили свій урок з першої світової війни, коли податок вводився вперше ще у 1916 році, тому у перші роки війни податкова система швидко змінилася. Відповідно до введення воєнного порядку економіки у

вересні 1939 р. Весь податок на прибуток збільшився наполовину [11]. Така ситуація складалася з усіма податками на доходи, нерухомість та дивіденди. Це забезпечило зростання доходів до казни у довоєнний період майже у два рази. Проте зважаючи на негативні чинники та мілітаризацію економіки в довгостроковій перспективі зростаюче податкове навантаження почало відгравати значно меншу роль у сукупній структурі державних видатків, що ілюструє Табл. 3.

Таблиця 3. Відсоток загальних видатків на оборону, які фінансувалися за рахунок податків та зборів

	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
%	84.0	45.4	35.8	30.4	31.6	20.9	16.2

Джерело: розроблено авторами на основі [12]

Військові витрати постійно зростали з початку бойових дій до остаточної поразки. Було витрачено у чотири рази більше ресурсів на поразки 1944 року у порівнянні з великими перемогами Німеччини у 1939 році. Найбільш ефективно зростання видатків на оборону припадає на період 1939-1940 років. Найменш продуктивним періодом був з 1943 по 1944. Але навіть у цей час можна побачити повну мобілізацію для війни, що відображає зростання видатків на 17 мільярдів рейх марок, а це близько 13% до попередніх показників [12].

Яскравим прикладом, який ілюструє твердження, що війна годує війну, а також значення у сукупному бюджеті Німеччини для фінансування збройних сил запозичень ілюструє Табл. 4. Очевидно, що за відсутності розвитку економіки, а лише тотальній мілітаризації у поєднанні з конверсією виробництва фіскальна політика не могла давати значних результатів. Тому продовження фінансування конфлікту проводилося за рахунок зростання боргу. Очевидно, що майже усі мобілізовані кошти направлялися на оборонний сектор. Значний внесок до сукупного бюджету склали також доходи, отримані від підкорених націй.

Таблиця 4. Бюджет Німеччини з 1938 по 1944 роки

Доходи та витрати, млрд марок	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Податкові надходження	15.8	23.6	27.6	30.7	40.4	31.9	28.5
Сукупний борг	3.0	11.8	21.4	41.7	56.1	60.1	79.7
Доходи від війни	-	16.6	28.0	28.6	31.5	61.0	67.8
Загальні видатки	16.5	28.8	18.5	19.0	19.0	21.6	21.9
Військові видатки	-	32.3	58.1	75.6	96.9	117.9	128.4

Джерело: розроблено авторами на основі [10, 12]

Німці, за винятком деяких виключень, більшою мірою фінансували свою війну з використанням тих самих звичайних фіскальних інструментів, які є характерними для демократичних держав. Окрім внутрішніх джерел Німеччина мобілізувала великі ресурси від завойованих народів. Проте, саме німецьке населення несло на собі найбільшу частину витрат на війну шляхом сплати податків та придбання державних кредитних інструментів. До 44-45 років війни Німеччини могла позмагатися з витратами Великої Британії та Росії, Сполучені Штати по структурі видатків, які могли бути забезпечені за рахунок податкових надходжень. Проте війна продовжувалася і сукупне співвідношення між видатками на оборону та податковими надходженнями сильно знизилося, що не було характерно для країн Альянсу. Німці не зробили значних кроків у сторону збільшення зростання акцизів. Це було значною мірою пов'язано з залежністю від цінового контролю та нормування. Маючи бажання створити враження серед мас, що фінансування війни можна забезпечити за ресурси та збори, отримані від завойованих територій.

З точки зору структури видатків значну частку також складали витрати утримання особового складу. У Німеччині та в СРСР у військовий час у порівнянні з утриманням регулярної армії тарифні оклади були значно нижчі [13]. Німеччині доводилося утримувати особовий склад на території Африки з важкими кліматичними умовами, за що також провадилися доплати, що свідчить про гнучку систему забезпечення військ навіть в умовах обмеженості

ресурсів. Подібні винагороди та преміювання запроваджувалося також і в союзників.

Система грошового забезпечення у військовий час або мала дуже мале значення через ціновий контроль і обмежений внутрішній ринок, або ставала більш важливою через розвиток чорного ринку. Солдати, яким платили у валюті країни ведення війни, могли з огляду на ситуацію отримати від своїх грошей більше, ніж їх номінальна вартість. Це було характерно для американських угруповань у 1943/44, які не тільки мали доступ до американських військових матеріалів (ресурсів), але й американських грошей.

Для військовослужбовців Червоної Армії їхнє утримання було лише однією складовою, але набагато важливішим з точки зору забезпечення військ було саме продовольче забезпечення та доступ до інших необхідних речей, який був важливішим, ніж рублі, враховуючи високий рівень дефіциту радянської економіки.

Але унікальна природа німецької окупації створює ще більш складну систему відносин економіки воєнного часу, яка стосується утримання особового складу.

Третій рейх створив окупаційну економіку, засновану на систематичній експропріації, а вермахт був і офіційним, і неофіційним механізмом цього процесу. Рейх оплачував свої окупаційні сили валютою країни, в якій вони перебували, і обмінний курс німецької рейхсмарки був прив'язаний до штучно високого рівня. Це було теоретично для стримування інфляції рейхсмарки, але це зробило багато німецьких окупаційних солдатів досить багатими протягом короткого терміну. Сім'я солдата в рейху могла очікувати отримання матеріальних благ (одягу, меблів, продуктів харчування тощо), а також грошові перекази солдатів. У подальшому проблема поглибилася, оскільки фінансисти на Сході спробували захопити достатньо західної валюти, щоб солдатам вистачило для обміну своїх надлишків. Однак зменшення обсягу наявних рублів (московський Банк залишився поза німецьким контролем) призвело до випуску української окупаційної валюти, але проблеми все ще залишалися в тому, що готівку можна було обміняти на західні валюти. Таким чином, солдат,

що служив у Франції чи Норвегії, мав краще утримання, ніж аналогічний, який виконував ту ж саму роботу в Німеччині або навіть на Східному фронті, де було набагато менше товарів, щоб придбати, враховуючи навіть його оплату. Німецька військова економіка була чимось у вигляді великого сейфу з різними валютами та складовими обігу, що посилювало нормальне спотворення економіки війни. Це була система, яка приносила зиск німецьким солдатам за рахунок націй, які зазнали нещастя окупації.

Дослідження фінансування Другої світової війни було б не повним, якщо не приділити увагу Великобританії. Ведення війни на два фронти справило значний вплив на загальний перебіг ситуації на фронті. Проте підтримка острівної держави впродовж тривалого періоду повністю орієнтованої у виробництві на задоволення потреб війни та маючи мізерні фінансові резерви напередодні війни, перетворила державу на одного із найбільших боржників у світі. Складні умови змусили збільшити податки та внутрішні запозичення, зовнішні запозичення також зросли в рази. Наприкінці війни зовнішній борг Великобританії сягнув позначки 3.7 млрд. фунтів, що становило майже 40% від загального бюджету держави. Для отримання зовнішньої підтримки у вигляді позичок та фінансової допомоги, матеріальної допомоги британці були змушені ліквідувати свої активи закордоном вартістю за оцінками близько 1 млрд фунтів [14]. Зростання відсоткових ставок перед війною також забезпечило необхідні передумови для видатків 1941-1945 років. Значний вплив склали вдалі внутрішні розміщення боргових цінних паперів з купонами та дисконтом. Проте успіх внутрішніх джерел не можна порівнювати з колоніальними ресурсами, на які розраховували Британці, що потім вилилося у втрату колоній та здобуття ними незалежності. Велика Британія утримувала великі колоніальні володіння, з яких вона запозичувала величезні суми готівки шляхом оподаткування і величезні матеріальні ресурси, які Британія не змогла б повернути у короткостроковій перспективі. Зрештою, це призвело до розпаду Британської імперії, оскільки її колонії використовували важелі впливу у вигляді великих кредитів і невдалої політики проти Британії. Таким чином вони вибороли власну незалежність, за яку вони прощали Великобританії усі

кредитні зобов'язання і дозволяли повернути економічну стабільність. Це мізерна ціна за виживання нації. Фінансовий механізм виявився могутньою зброєю в руках союзників та ворогів [15].

Британський уряд використав різні інструменти для оплати військових зусиль, включаючи політику готівки і перевезень. Це дозволило Великобританії при підтримці нейтралітету на початкових етапах Другої світової війни купувати матеріали, поки вони транспортувалися, та оплачувати їх готівкою. Різні базові умови оренди, які були надані США на термін 99 років через угоди про співпрацю передбачали розміщення більше 50 есмінців у Великобританії на базах у Ньюфаундленді, Бермудських островах та Британській Вест-Індії, і взагалі не сплачувати жодних коштів за це.

Таблиця 5. Допомога США Британській імперії, [млн. дол.]

Доходи та витрати, млн дол.	1941	1942	1943	1944	1945	Всього
Всього:	1,082	4,757	9,031	10,766	4,437	30,073
Кораблі	65	195	1,078	540	229	2,107
Амуніція:						
Великобританія	86	987	2,797	3,807	822	8,648
Австралія	8	152	280	225	234	899
Нова Зеландія	-	52	58	21	13	144
Африка	-	40	88	55	11	194
Індія	8	230	371	555	258	1,422
Інші	8	74	129	89	25	325

Джерело: розроблено авторами на основі [16]

У Табл. 5 проілюстровано величезні обсяги допомоги британцям, але, як уже зазначалося і раніше. Це коштувало державі її власності та міжнародних інтересів, фінансової стабільності. Фінансова допомога була можлива лише у випадку банкрутства держави, що було зумовлено зменшенням доларового балансу та розпродажем активів. Таким чином ми можемо дійти висновку про майже повністю зовнішньо орієнтований спосіб забезпечення оборонних видатків [17]. Не можна сказати, що держава не готувалася до війни, адже для закупівлі матеріальних ресурсів з-за кордону британський уряд накопичив валютні резерви. Однак після розгортання повномасштабних бойових дій стало зрозуміло, що масштаби необхідних ресурсів були оцінені недостатньо. Щоб

продовжити протистояння Великобританія нарощувала внутрішнє виробництво та імпорту, що ми прослідковуємо зі статистики. Саме ряд цих чинників призвели до проблем пост воєнного періоду.

В той же час значну частку витрат становило утримання особового складу. Перед війною усі офіцери та солдати регулярної армії отримували грошове забезпечення, а офіцери та солдати територіальної армії отримували надбавки та щорічну премію. Після початку війни та мобілізації великої кількості трудових ресурсів. З точки зору організація утримання особового складу мобілізовані та регулярна армія мали однакові тарифні розряди для посад солдатів, але також враховувалися переваги вислуги років до початку війни. Розмір оплати офіцерів та солдатів залежав від стажу роботи, класної кваліфікації та професійної кваліфікації. Солдати отримували житло та їжу без оплати, отримуючи також інші пільги, наприклад, одяг, медичну допомогу та допомогу сім'ям.

Основи системи фінансового забезпечення британських військ були закладені ще після Кримської війни, коли постала проблема забезпечення потреб армії. Було сформовано департамент забезпечення, який включав як військовослужбовців, так і цивільний персонал. Організаційна структура мала чітку вертикаль. Як наслідок у кожному підрозділі був призначений офіцер, який виконував обов'язки начальника фінансового органу та його помічника – касира. Їхнім завданням було отримання, зберігання та видача готівки, а у окремих випадках конвертація валюти відповідно до країни на території якої ведуться бойові дії. Дані органи займалися також обслуговуванням армійських поштових відділень, їдалень, офіцерів, окремих підрозділів, N.A.A.F.I. (військторги). До кінця Другої світової війни штатна чисельність підрозділів значно зросла та дозволяла повністю охоплювати усі потреби військ та сил [16].

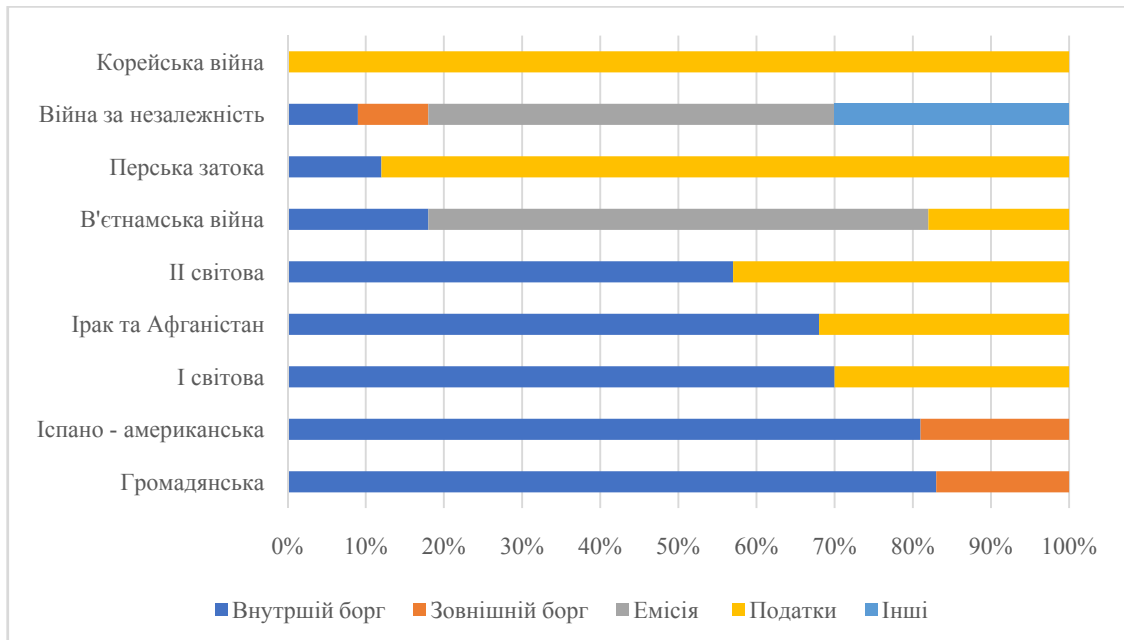

Рис.1. Види джерел фінансування воєн США

Джерело: розроблено авторами на основі [18, 19]

Рис. 1, який стосується США підтверджує уже розглянутий досвід СРСР, Німеччини та Великобританії. На ньому детально відображено основні напрямки фінансування збройних конфліктів серед яких податки, внутрішній борг, зовнішні запозичення, емісія та інші. Проте переважними методами були і залишаються методи фіскальної політики у поєднанні з внутрішніми борговими інструментами. Кожен із них має певні переваги у порівнянні з іншими, але і ряд своїх недоліків, які головним чином зумовлені зростанням навантаження на населення, бізнес, обслуговування боргу, зменшення резервів, збільшенню монетарної маси тощо.

Розелла Капела дає хороший огляд того, як держави фактично фінансували війни між 1823 та 2003 роками. Вона робить кілька спостережень. По-перше, більш багаті країни (наприклад, з більш високим ВВП на душу населення) з більш ефективним державним сектором, швидше за все, більше застосовуватимуть оподаткування. Це справедливо і для країн, у яких спостерігалася висока інфляція. Проте тип режиму чи тривалість конфлікту впливають на рішення про фінансування військових дій за допомогою податків. По-друге, демократичні країни з меншою ймовірністю друкуватимуть гроші для фінансування воєн, але якщо війна триватиме довго, то надійним способом

може бути сеньйораж. Також запозичення можуть бути непоганим варіантом фінансування, якщо війна триватиме довго [17].

У той час як оптимальне поєднання джерел фінансування зазвичай робить пріоритетом довгострокові аспекти, короткострокові макроекономічні наслідки фінансування війни важливі в нинішніх українських умовах.

Оподаткування відноситься до суми доходів, отриманих від військових зборів та нових податків. Їх структура спрямована саме на військові потреби. Існує безліч різних типів податків, кожен із яких має різні «політичну ціну», залежно від того до якої категорії він відноситься: прямих чи не прямих податків, і хто їх буде сплачувати. Чим помітніший податок і чим більше впливовий сегмент суспільства, який сплачує податок, тим вища «політична ціна» для державної влади підняти податкове навантаження. До помітних прямих податків можна віднести прибутковий податок або корпоративний податок, які дорогими оскільки члени суспільства точно бачать, скільки їх доходів забирає держава. Корпоративні податки є найдорожчими, особливо податки на надприбутки, оскільки у підприємств сильне «лобі». Політично дешевими є податки з продажу чи мито, де громадяни не мають прямої взаємодії з податком, і податок широко розосереджений у всьому суспільстві. Хоча оподаткування може бути найбільш витратним із політичної точки зору, особливо коли прямі податки є основним засобом отримання доходу, вони також є найменш затратними економічно. Оподаткування дозволяє уникнути дорогих відсотків по залученим боргам; на відміну від боргу, його не треба повертати. Крім того, оскільки оподаткування є за своєю суттю антиінфляційною політикою, воно також пом'якшує економічні збитки наслідків підвищення цін.

Внутрішній борг, для України зараз це облігації внутрішньої державної позики, можна віднести до ресурсів, наданих державі у якості позики від приватних осіб, групи або установи в державі з явним очікуванням того, що це буде оплачено у майбутньому. Внутрішній борг, як і оподаткування, набуває безліч форм, кожна з яких має свою економічну та політичну ціну. Внутрішній

борг може бути дуже помітним та привертати увагу суспільства загалом, наприклад як облігаційна кампанія.

Посередньо привертати увагу лише обраних, наприклад, запозичення у багатой еліти чи банків. Або малопомітні борги, що включаються до загального державного боргу. З точки зору політичної ціни – то вона для внутрішніх боргів невисока, адже передбачає добровільне інвестування. Проте такі позики також економічно витратні через погашення основної суми та відсотків [20].

Наприклад, щоб уникнути дорогих зобов'язань під час Першої світової війни та під час Другої світової війни Великобританія ввела межу процентної ставки по боргових зобов'язаннях у вигляді трьох відсотків. Держави у таких випадках часто вступають у переговори з міжнародними банками, приватними особами чи організаціями. Через різноманітність форм, які може приймати внутрішній борг доволі важко чітко визначити його політичну та економічну ціну [21].

Емісія відноситься до випуску «нових грошей», створених державою. Вона на відміну від оподаткування і внутрішніх боргів, не використовує фінансові ресурси, що вже перебувають у обігу. Потрібно зауважити, що емісія та борги збільшують загальну грошову масу, але борг здатен монетизуватися. Щоб монетизувати борг, держава випускає нові облігації, продає їх населенню чи центральному банку або проводить відкриті ринкові торги. Таким чином держава безпосередньо вилучає фінансові ресурси у населення, коли вони купують облігації. Емісія ж не потребує вилучення коштів у суспільства.

Потрібно відрізнити емісію від інших джерел забезпечення потреб Збройних сил через її помітність та взаємодію з суспільством. Внутрішній борг означає, що громадяни мають добровільно купувати державні облігації. Емісія — це дії виключно уряду. Таким чином, вони відображають різні набори економічних та політичних витрат. Початкова політична ціна емісії невелика; уряд підтримує Збройні сили, нічого не вимагаючи від суспільства. Проте політична та економічна ціна емісії зростає разом із зростанням інфляції, що позначається у зростанні цін на товари і послуги, і знеціненні заощаджень.

Висновки. Перший факт, який було доведено у процесі дослідження це те, що більшість країн та воєн за останні роки фінансувалися не лише за рахунок зростання оподаткування, а шляхом зростання боргового навантаження. Також потрібно зауважити, що мінімальна роль оподаткування залишалася трендом для багатьох конфліктів та держав протягом останніх років. Ця тенденція є невдалою, оскільки для суспільства найкраще підтримувати Збройні сили шляхом оподаткування. Оподаткування, особливо пряме, знижує економічну вартість ведення війни. Допомогає уникненню зростання дорогого боргу, запобігає інфляції та підвищенню кредитоспроможності. У випадку якщо держава також планує включати борг у свою стратегію військового фінансування, вона повинна забезпечити про можливість його погашення. Окрім того, оподаткування є відновлювальним джерелом доходу бюджету і не повинно мати політично важкі наслідки, особливо якщо їх піднімати, коли підтримка війни висока серед населення висока. Запозичення, навіть при штучно низьких ставках кредитування, як і завжди, викликать економічні витрати внаслідок їх регресивного характеру. Дорога вартість запозичень та потенційні втрати можуть мати загрозу для державної автономії. Можливість зростання оподаткування пов'язана в першу чергу з державною спроможністю зробити це як через політичний механізм прийняття необхідних законів, так і шляхом наявності ресурсу для вилучення коштів. Проте, потрібно зауважити що держави з низьким податковим навантаженням, які почали війну, починають його збільшення, коли війна розгортається та затягується. Окрім перелічених вище переваг, більш високий податковий потенціал збільшить доцільність повернення дорогих боргів після того, як війна закінчилася.

Окрім фінансування війни шляхом зростання оподаткування, потрібно враховувати стримуючий характер низького рівня валютних резервів при імпорті товарів для продовження боротьби у війні. Тому держави зацікавлені в утриманні потенційно великих резервів або пошуку нових союзників, які їх мають та можуть надати підтримку. Ті країни, які мають змогу обслуговувати необхідний рівень імпорту можуть ефективніше вести військові дії, а також

зменшити економічні втрати і витрати війни. Незважаючи на політичну нестабільність керівники мають великий контроль над інструментами фінансування війни. Наслідки війн – це втрачені життя, зруйнована економіка та політична дестабілізація. Вартість її для нації може бути різною у залежності від інструментів фінансування. Засоби які застосовуватимуться матимуть вплив на перебіг власне війни, а також на економічне відновлення після неї.

Література

1. Семеніхін І. М., Медведєв Ю. Б., Ващенко І. В. Фінансове забезпечення збройних сил в умовах ринкової економіки України: монографія. Київ : Вид. Дім Д. Бураго, 2006. 232 с.
2. Военно-экономический анализ / С. Викулов та ін. ; ред. С. Викулов. Москва: Воениздат, 2001. 350 с.
3. Государственные финансы : навч. посіб. / В. Федосов та ін. Киев : Лыбидь, 1991. 276 с.
4. Андрусюк Б. Реформування збройних сил України на сучасному етапі : Виступи, інтерв'ю, ст. Київ : Пульсари, 2002. 192 с.
5. Cheberyako O. V., Varnalii Z. S. Financial prerequisites and assessment of defense under the conditions of russian-ukrainian hybrid war. Scientific bulletin of polissia. 2017. Vol. 1, no. 4(12). P. 143–149. URL: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-4\(12\)-143-149](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-143-149) (date of access: 20.07.2022).
6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція від 12.08.1949 р. № 995_153.
7. Военный энциклопедический словарь. Москва, 1983. 863 с.
8. Шерменев М., Гуйда Т., Никольский П. Финансы СССР : підручник / ред. М. Шерменев. Москва: Финансы, 1977. 360 с.
9. Финансы вооруженных сил СССР / С. Ермаков та ін. ; ред. В. Дутов. Москва : Военное издательство, 1986. 400 с.
10. Johnson, Zdenka. Financing the German economy during the second world war. West bohemian historical review. 2017. Vol. 7, no. 1. P. 115–143.

11. Morris C. E., Harrison M. The economics of world war II: six great powers in international comparison. *Southern economic journal*. 2000. Vol. 66, no. 3. P. 808. URL: <https://doi.org/10.2307/1061444> (date of access: 20.07.2022).
12. Lindholm R. W. German finance in world war II. *The american economic review*. 1947. Vol. 37, no. 1. P. 121–134.
13. Dept U. S. W. Handbook on german military forces. Louisiana State University Press, 1995. 670 p.
14. Hughes J. R. T. Financing the british war effort. *The journal of economic history*. 1958. Vol. 18, no. 2. P. 193–199. URL: <https://doi.org/10.1017/s0022050700077718> (date of access: 20.07.2022).
15. Hancock K. History of the second world war (united kingdom civil series). *The american historical review*. 1959. Vol. 64, no. 4. P. 938–940. URL: <https://doi.org/10.1086/ahr/64.4.938>.
16. Docs – services – royal army pay corps. British Military History. URL: <https://www.britishmilitaryhistory.co.uk/docs-services-royal-army-pay-corps/> (date of access: 10.07.2022).
17. Cappella R. The political economy of war finance : Doctoral dissertation. Pennsylvania, 2012. 381 p.
18. Pham P. How to finance A war?. *Forbes*. URL: <https://www.forbes.com/sites/peterpham/2017/12/01/how-to-finance-a-war/#7eab6526581a>. (date of access: 10.07.2022).
19. Collier P. Economic causes of civil conflict and their implications for policy. Washington, D.C. : World Bank Group, 2000. 23 p.
20. Moles P., Terry N. The handbook of international financial terms. Oxford University Press, 1997. URL: <https://doi.org/10.1093/acref/9780198294818.001.0001> (date of access: 20.07.2022).
21. Sayers R. Financial policy 1939-1945. London : H.M. Stationery Office, 1956. 608 p.

References

1. Semenikhin, I.M. Medvedjev, Ju.B. and Vashhenko, I.V. (2006), *Finansove zabezpechennja zbrojnykh syl v umovakh rynkovoji ekonomiky Ukrainy* [Financial support of the armed forces in the market economy of Ukraine], Vydavnychyj Dim Dmytra Buraho, Kyiv, Ukraine.
2. Vykulov, S.F. Zhukov, G.P. Tkachev, V.N. and Ushakov, V.Ja. (2001), *Voenno-ekonomycheskyj analiz* [Military-economic analysis], Voenyzdat, Moscow, Russia.
3. Fedosov, V.M. Buryak, L. Butakov, D. and Gall, I. (1991), *Ghosudarstvennye fynansy* [Public finances], Lybid, Kyiv, Ukraine.
4. Andresjuk, B.P. (2002), *Reformuvannja Zbrojnykh Syl na suchasnomu etapi* [Reforming the armed forces of Ukraine at the current stage], Universytetsjke vydavnytvo “Puljsar”, Kyiv, Ukraine.
5. Varnalii, Z.S. and Cheberyako, O.V. (2017), “Financial Prerequisites And Assessment Of Defense Under The Conditions Of Russian-Ukrainian Hybrid War”, *Scientific Bulletin Of Polissia*, vol. 1, no. 4 (12), pp. 143-149, available at: doi:10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-143-149.
6. UNO (1949), “Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War”, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (Accessed 10 July 2022).
7. Voenizdat (1983), *Voennyj jencyklopedycheskyj slovarj* [Military Encyclopedic Dictionary], Moscow, Russia.
8. Shermenev, M.K. Guida, T. and Niloskyi, P. (1977), *Finansy USSR* [Finances of the USSR], Moscow, Russia.
9. Ermakov, S. Tivanov, V. Chelishkin, V. and Petrov, E.P. (1993), *Finansy Zbrojnykh Syl USSR*, [Financial support of the Armed Forces of USSR], voennoe yzdateljstvo, Moskva, USSR.
10. Johnson, Z. (2017), “Financing the German economy during the second world war”, *West bohemian historical review*, vol. 7 (1), pp. 115-143.

11. Morris, C.E. and Harrison, M. (2000), "The economics of world war II: six great powers in international comparison", *Southern economic journal*, vol. 66 (3), pp. 808. doi: 10.2307/1061444.
12. Lindholm, R.W. (1947), "German finance in world war II", *The american economic review*, vol. 37 (1), pp. 121-134.
13. Dept, U.S.W. (1995), Handbook on german military forces, Louisiana State University Press, USA.
14. Hughes, J.R.T. (1958), "Financing the british war effort", *The journal of economic history*, vol. 18 (2), pp. 193-199, doi: 10.1017/s0022050700077718.
15. Hancock, K. (1959), "History of the second World War" (United Kingdom civil series), *The American historical review*, vol. 64 (4), pp. 938-940, doi: 10.1086/ahr/64.4.938
16. British Military History (2022), "Docs – services – royal army pay corps", [Online], available at: <https://www.britishmilitaryhistory.co.uk/docs-services-royal-army-pay-corps/> (Accessed 10 July 2022).
17. Cappella, R. (2012), The political economy of war finance. Doctoral dissertation, University of Pennsylvania, USA.
18. Pham, P. (2017), "How to finance a war?", [Online], Forbes, available at: <https://www.forbes.com/sites/peterpham/2017/12/01/how-to-finance-a-war/#7eab6526581a> (Accessed 10 July 2022).
19. Collier, P. (2000), "Economic causes of civil conflict and their implications for policy", *World Bank Working Paper*, World Bank Group, Washington, D.C., USA.
20. Moles, P. та Terry, N. (1997), The handbook of international financial terms [Online], Oxford University Press, Oxford, UK. doi: 10.1093/acref/9780198294818.001.0001.
21. Sayers, R. (1956), Financial policy 1939-1945, H.M. Stationery Office, London, UK.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2022 р.